

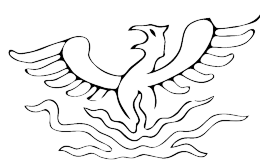
TIDSSKRIFTET FØNIX

Folkekirken under kongemagt og folkestyre,
Struktur og liturgi. Artikelserie, nr. 4, 2021

Liturgidebatten i sidste halvdel af 1800-tallet

JENS RASMUSSEN
kirkehistoriker, ph.d.

FØNIX ARG. 2021, s. 96-121

Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

Liturgidebatten i sidste halvdel af 1800-tallet

Indledning

TO KOMMISSIONER søgte – som tidligere nævnt – at behandle en liturgi-reform. Men indstillingen i kommissionerne var, at en liturgireform måtte vente, indtil der var etableret en selvstændig struktur for Folkekirken ved opfyldelsen af Grundlovens løfteparagraf. Det havde imidlertid lange ud-sigter og balancen mellem statens fasthed og præsters liturgiske frihed blev forrykket mod århundredets slutning, og det i retning af præsters ønske om frihed. Opslag i gamle alterbøger fra forskellige kirker fremviser præsters overstregninger og tilføjelser, som f.eks. Aastrup Kirkes Forord-nede Alterbog fra Fyens Stift, trykt 1857, hvor der var ændringer i det au-toriserede dåbsritual. Præstefriheden var ofte taget uden tilladelse fra bi-skoppen.

Hele tankegangen var gennemsyret af frihedstanken, hvilken viste sig ved flere præsters ønske om et større udvalg af Bibelens tekster til brug ved gudstjenestens prædikener. Regeringen lempede og gav biskopper mu-lighed for dispensationer i 1850'erne. Det var præstekonventer i 1870'erne, som stod bag initiativer, som førte til 2. tekstrække i 1885, og de anvendte bl.a. Mynsters tekstforslag fra 1839, som der til stadighed blev henvist til. I det hele taget påvirkede Mynsters ritualeforslag fra 1839 de liturgiske refor-mer i slutningen af århundredet, som det beskrives i denne artikel (jf. arti-kel 2).

Præsternes tekstforslag blev gennemført af Det kirkelige Råd af 1883, regeringens nedsatte bisperåd, hvor der var livlige diskussioner. De fleste biskopper var kirkelig konservative, men ikke mindst prof. P. Madsen, der havde plads i Det kirkelige Råd, skubbede på for at få flere prædikentekster og liturgiske reformer. Fra de etablerede kirkelige retninger, grundtvigia-

nisme og Indre Mission, var der tilsvarende stor interesse, og i 1890'erne udarbejdede bisperådet på foranledning af ministeriet ritualreformer ved dåb, nadver, vielse og ved kirkeindvielse.

Denne udvikling viser, at først ved fremkomsten af et bisperåd i 1883 kom der for alvor gang i det liturgiske reformarbejde. Biskop H.L. Martensen var imod oprettelsen af Det kirkelige Råd, fordi Estrup-regeringen havde indført det administrativt uden om Rigsdagens lovgivning. Martensen ville, at et bisperåd lovmæssigt skulle være gennemskueligt og øverste led i en kirkeforfatning. På den måde krydsede reformdebatten mellem emnerne liturgi og struktur, der indbyrdes hang sammen, som det vil blive skildret i denne artikel.

Ritualbøger efter 1849

Kirkeritualet fra 1685 var stadig gældende efter 1849. Der var således kontinuitet. Dette blev af mange præster opfattet som en spændetrøje, og der var en bred interesse både hos konservative og grundtvigske præster for en revision af enevældens kirkeritual.

Kravet var blevet fremsat, da regeringen i 1868 nedsatte en kirkekommission med det formål at udarbejde den kirkeforfatning, som var lovet i 1849-grundloven (§ 80; nuværende § 67). Kommissionsmedlemmet, sognepræst, dr.theol. H.C. Rørdam, Hammer og Lundby, indbragte i Kirkekommissionen et forslag til en revision af kirkeritualet. Der kan henvises til *Betænkning afgiven ... af den ved Allerhøieste Resolution af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Kommission*.¹ Rørdams forslag blev begrundet med, dels at senere anordninger havde ophævet eller ændret kirkeritualets bestemmelser, dels at senere "Vedtægter og Sædvaner have gjort Brud på Ritualets Forskrifter" nødvendig for præster, og dels at "Tidsforhold og nye kirkelige Forhold" nu måtte drages ind under den folkekirkelige liturgiske ordning. Forslaget fik tilslutning fra hele kommissionen, hvor bl.a. biskop H.L. Martensen, professor H.N. Clausen og professor J.N. Madvig havde sæde. Sidstnævnte udtrykte i *Beretning om Forhandlingerne i den ved Allerhøieste Resolution af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Kommission* betænkelighed, idet Kultusministeriet ikke kunne gennemføre en ritualrevision administrativt.² Der skulle

1 *Betænkning afgiven til Ministeriet for Kirke og Underviisningsvæsenet af den ved Allerhøieste Resolution af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Kommission*, Folketingets Bibliotek, København 1870, s. 134f.

2 *Beretning om Forhandlingerne i den ved Allerhøieste Resolution af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Kommission*, Folketingets Bibliotek, København 1870, s. 181, 232f, 553ff.

en beslutning til fra ”et kirkeligt Organ”, som principielt skulle behandle ”Sager af reen kirkelig Beskaffenhed”, dvs. kirkens indre anliggender, hvortil liturgi hørte. Denne sag måtte således ifølge Madvig støtte ”Begjæringen om at faae en Kirkeforfatning”. Under tredje behandling blev forslaget om en revision af kirkeritualet vedtaget ”uden Afstemning”. Forudsætningen var dog, der først kom en kirkeforfatning, og det var der ikke udsigt til trods kommissionens færdige strukturforslag.

Der var efterhånden kommet flere nye regler (love, anordninger m.m.) med hensyn til præstens embedsførelse og den folkekirkelige liturgiske ordning. Disse fandt deres plads, idet kirkeritualet på nogle punkter efterhånden blev sat ud af kraft og erstattet af nye regler, som præsterne kunne finde i det 19. århundredes forskellige udgaver af kirkeretten: *Grundrids af den danske Kirkeret*, 1851 og *Haandbog i den danske Kirkeret*, 1891.

Pastor Rørdam, Hammer og Lundby, ønskede én samlet rituel kirkelovbog, som skulle gælde for hele Folkekirken i stedet for de to uensartede liturgiske regelsæt, kirkeritual og alterbog, en ordning som havde eksisteret siden 1600-tallet. C. Th. Engelstoft havde i sin liturghistorie tidligere givet udtryk for det samme:

Den rituelle Kirkelovs Revision, kunde ... med Lethed ophæve Dobbeltigheden i denne og gjøre den danske Kirke conform med andre Kirker ved at optage Alt i Ritualet, hvorved Formularerne, der nu udgjøre en Deel af Alterbogen, kunde træde i den naturlige Forbindelse med Forskrivterne for Handlingerne til at give et anskueligere Billede af vor hele Cultus. Alterbogen vilde da blive et Supplement til Ritualet i Henseende til Texter ... Collecter og Kirkebønner, men et Uddrag eller Aftryk i Henseende til Formularerne.³

Kirkeritualet af 1685 indeholdt højmesseritual og liturgiske formularer for de kirkelige handlinger (dåb, nadver, vielse, begravelse) samt en del kirkeretslige forskrifter, bl.a. om hvem præsterne ikke måtte begrave, om kirkebøger, om faddere m.m. Heri blev der ikke optaget senere ændringer. Kirkeritualet havde en forgænger i *Kirkeordinansen 1537/39*.

Kirkeritualet var blevet genoptrykt i 1761 og igen i 1855. Der var i første halvdel af det 19. århundrede et behov for en trykt udgave, eftersom det gamle kirkeritual havde været udsolgt i mange år. Mynster omtalte dette problem overfor Frederik 6., da han i 1834 var i audiens angående en revision af kirkeritual og alterbog.

---

³ C. Th. Engelstoft: *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark. Udarbejdet med stadigt Hensyn til det efter allerhøieste Befaling forfattede Udkast til en Alterbog og et Kirkeritual for Danmark*, København 1840, s. 6.

Biskop Hans Baggers alterbog fra 1688 blev hyppigere genoptrykt end *Kirkeritual af 1685*, sidste gang i udgaven fra 1901, tilføjet ritualændringer i 1895 m.v. Baggers alterbog blev således tilpasset ændringer i den liturgiske lovgivning og de ændrede bibeloversættelser. *Forordnede Alterbog* fra 1830 var – som Engelstoft ovenfor forholdt sig til – langt fra alene en tekstbog, men indeholdt nye tiltag i 1600-1700-tallet vedrørende bededag (1686), konfirmation (1736), helligdage (1770) og dåbsritual (1783) med afskaffelse af eksorcismen. Hvad oversættelsen i denne alterbog fra 1830 angik, drejede det sig om en sproglige revision af Ny Testamente i 1819, som holdt lige frem til nyoversættelsen i 1907. Det fremgik af titelbladet på 1. udgaven af Ny Testamente, 1819, at Frederik 6. havde befalet ”en ny dansk Oversættelse”, og at den var foretaget af en nedsat kommission i årene 1815-1819. Den bestod bl.a. af biskop Fr. Münter, professor P.E. Müller, professor Jens Møller, professor P.O. Brøndsted og pastor J.P. Mynster (sekretær). Dette tekstgrundlag blev også anvendt i de senere udgaver af alterbogen i det 19. århundrede. Siden fulgte flere autoriserede bibeloversættelser, som er blevet anvendt i alterbogens tekstrækker.

Et grundtvigsk forsøg på at sparke liv i alterbogsdebatten kom med P.A. Fengers *Forslag til en paany gjennemseet Alter-Bog som kunde blive tilladt til Brug i den danske Folkekirke*, trykt i København 1874. Fengers alterbog drejede sig især om nye kollekter, vielsen og de to kirkelige sakramenter: dåb og nadver, der var vigtige led i den grundtvigske gudstjeneste, som udfoldede sig i lyset af Grundtvigs kirkelige anskuelse (1825). Flere grundtvigske præster tog sig den frihed at bruge herfra, og det på trods af den autoriserede alterbog.

I 1800-tallet måtte man således endnu forholde sig til enevældens to uensartede liturgiske regelsæt: kirkeritual og alterbog. Formelt dannede *Kirkeritualet af 1685* og *Danske Lov af 1683* med senere liturgiske justeringer og ændringer, givet i reviderede alterbogsudgaver, retsgrundlaget for liturgien.

I 1900-tallet ændrede det sig. Det gamle kirkeritual hørte stadig sammen med nye ritualer i ritualbøger fra 1895 og 1912, der indeholdt ritualrevisioner af nadver, dåb og vielse. Et ministerielt cirkulære af 29. januar 1897, på grundlag af kongelig resolution af 10. maj 1897, bestemte, at den apostolske velsignelse kunne bruges efter prædiken, og at præster kunne indføre den ”fulde Messe”, dvs. nadveren som en fast del af højmissen. I kirkeritualet var afholdelse af nadveren ved højmissen et tilvalg.

Alle disse tiltag blev optaget i biskoppernes *Vejledning i Den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning. Med de autoriserede ritualer* fra 1949 (2. udg. 1955, ajourført med Salmebogen af 1953). Allerede fra regeringens kirkekommission, som sad fra 1928-40 bl.a. med henblik på at give et kirkefor-

fatningsforslag, var der kommet forslag om, at der burde udgives én ritualbog med alle autoriserede ritualer og forskrifter. Det blev opfyldt med biskoppernes ovennævnte *Vejledning* fra 1949/1955, som var en samlet oversigt over gældende ordninger i Folkekirken. I forordet beskrives statsmagten som initiativtager, for biskoppernes vejledning sker på baggrund af et forarbejde fra ”et af Kirkeministeriet nedsat udvalg i 1942”. I 1953 blev der tillige udgivet en autoriseret alterbog, indeholdende tekster og bønner. I forlængelse af hele denne opsamling af gældende ordninger arbejdede et biskoppeligt udvalg med et nyt forslag til alterbog, som udkom på prøve i 1958, og tilsvarende en ny prøveritualbog, som udkom i 1963. Disse ritualforslag blev ingen succes, og kun få steder blev de gennemprøvet i praksis.

Den nuværende autoriserede *Ritualbog 1992* svarer i hovedtrækkene til biskoppernes *Vejledning*, dog tilføjet en nænsom revision, der omfatter autoriseret højmesse med nadver, herunder reviderede indledninger (”Kære Kristi venner ...” og ”Opløft jeres hjerter ...” med tilføjet taksigelse). Med den nye ritualbog i 1992 kom ligeledes den endnu gældende alterbog, der indeholder en del nye kollektter og gudstjenestetekster med gammeltestamentlige tekster som første læsning, herefter epistellæsning og evangelielæsning. De ældre og stadigvæk gældende ritualer findes i biskoppernes *Vejledning*, 1955, samt i ældre ritualbøger og salmebøger. Ingen af disse genoptrykkes mere, selvom de stadig er gældende og kan anvendes af præster efter menighedsrådets godkendelse. I biskoppernes forord til *Ritualbog 1992* udtrykkes, ”at efter nyere dansk liturgisk tradition forbliver tidligere autoriserede ritualer og alterbøger gyldige, også efter autorisation af nye ritualer og ny alterbog”. *Ritualbog 1992* har sin baggrund i den af Kirkeministeriet nedsatte liturgikommission af 1970, hvis liturgiske arbejder blev færdiggjort af biskopperne i slutningen af 1980’erne. Denne ritualreform indeholder autoriserede ritualer fra 1987 (bl.a. præste-, bispe- og kirkevielse; revideret 1992), fra 1991 (konfirmation) og fra 1992 (dåb og vielse). Dertil kommer vejledninger (f.eks. begravelse).⁴

---

4 I *Ritualbog 1992* senere udgaver efter 2012 er der yderligere kommet et ved kongelig resolution af 12. juni 2012 autoriseret ritual for vielse af homoseksuelle (”Vielse af par af samme køn”); kun formuleringerne omkring tilspørgsel og ægteskabsserklæring er autoriserede, resten af ordningen er vejledende. Rituallet og den vejledende ordning er ikke bindende for præster, der af teologiske grunde ikke ønsker at benytte det.

Mynsters tekstforslag og kirkekommissionen

Biskop Mynsters *Udkast* fra 1839, herunder hans alterbogsforslag med nye prædikentekster, blev ikke gennemført af nogen siddende regering. Men fortsat blev der taget udgangspunkt i hans tekstforslag i den liturgiske debat, og præster tog sig den frihed at anvende hans forslag til prædikentekster.

Den fortsatte interesse for de nye prædikentekster i Mynsters alterbogsforslag blev fastholdt i den i december 1853 nedsatte Kirkekommission. Sæde i denne kommission havde bl.a. biskopperne J.P. Mynster (død januar 1854), G.P. Brammer og C. Th. Engelstoft, ligeledes professorerne H.L. Martensen (biskop i 1854), H.N. Clausen (efterfølger Mynster som formand), C.C. Hall og J.N. Madvig, samt de grundtvigske præster H.C. Rørdam og J.F. Fenger.

Kirkekommissionen indsendte i enighed til Kultusministeriet et "Andragende i Perikopesagen" af 6. april 1854 med ønsket om friere tekstvalg end den eksisterende alterbog tillod. Kommissionen fremhævede som vejen frem tekstforslaget fra 1839 i biskop J.P. Mynsters udkast til en ny alterbog, der "hidindtil ikke har faaet Lovskraft". Samtidig mente kommissionen, at man ikke kunne gå så vidt med Mynsters tekstforslag, før en kirkeforfatning var indført, hvilket man ventede ville ske, som der stod at læse i *Betænkninger og Andragender indgivne til Kirke-Ministeriet af den i Aaret 1854 allerhøist nedsatte Commission*:

At andrage herpaa, i det mindste med Hensyn til den nye, i det Hele [Mynsters] saare heldigt udvalgte, Textsamling, ansee vi ikke betimeligt, da et saadant Skridt maatte føre til en omfattende Ritualrevision, der maa være forbeholdt en Tid, hvori en ny Kirkeforfatning er trådt i Kraft.⁵

Kirkekommissionen mente med andre ord, at en ritualrevision hørte til kirkens indre anliggende (dvs. liturgi, kirkelære, disciplin m.m.), og derfor skulle en sådan revision først behandles, når kirken havde fået sin egen kirkeforfatning. Kommissionen, hvis opgave var at komme med et kirkeforfatningsforslag, kædede kirkens selvbestemmelse sammen med en ritualfornyelse. Denne sammenkædning er også dukket op i den i dag aktuelle debat.

---

⁵ *Betænkninger og Andragender indgivne til Kirke-Ministeriet af den i Aaret 1854 allerhøist nedsatte Commission for at tage under Overveelse, hvilke forandringer i Landets Love og Foranstaltninger der kunne findes tjenlige til at befæste Folkekirken m.m.*, København 1854, s. 55.

Alt i alt ville Kirkekommissionen i 1854 indtil videre nøjes med, at Kultusministeriet gav biskopperne bemyndigelse til at tillade præsterne at prædike over epistelteksterne ("derunder de saakaldte Lectier indbefattede"), ikke alene som hidtil ved aftensangsgudstjeneste eller froprædiken, men nu også ved højmesse, hvilket biskop Mynster også havde foreslået i sit *Udkast* fra 1839.

Kommissionens begrundelse for et friere tekstvalg blev givet i *Betænkninger og Andragender ... af den i Aaret 1854 allerhøist nedsatte Commission*.⁶ Begrundelsen lå i forudsætningerne med reskript af 7. december 1787 og kancelliskrivelse af 20. marts 1813, hvor det allerede i henholdsvis Sjælland og Ribe stifter var tilladt ved højmassen at prædike skiftevis over episteltekstrækken og evangelietekstrækken. Ligeledes fremhævede kommissionen, at man ønskede at komme bort fra den eksisterende "Perikopetvang" med de forordnede prædikentekster i den autoriserede alterbog. Kommissionen tænkte ikke mindst på Mynsters forslag til prædikentekster fra 1839. Præsterne ønskede flere muligheder for prædikentekster, så Bibelens mange tekster blev bedre præsenteret for menigheden. Kommissionens ønske var især begrundet med, at præsternes friere brug af Bibelens tekster var nødvendig, fordi "Religionsfrihed er given i Danmark". Derved måtte præsterne "mere end forhen have deres Opmærksomhed henvendt paa at modarbejde Kjetterier". Her tænkte man ikke mindst på mormonernes og baptisternes mission blandt Folkekirkens medlemmer, som blev opfattet som særlig intenst i 1850'erne og var udtryk for "Kjetterier".

Kommissionens andragende fra april 1854 indeholdt til slut en indstilling til Kultusministeriet. Fra denne indstilling kan følgende nævnes fra *Betænkninger og Andragender ... af den i Aaret 1854 allerhøist nedsatte Commission*:

Den Myndighed, som tidligere er given eet Stifts Biskop, og den Frihed i Valg af Prædiketexter, som har været tilstaaet adskillige Geistlige, udvides saaledes, at alle Landets Biskopper bemyndiges til, efter at have indhentet Vedkommendes Betænkninger, at meddele Præsterne Tilladelse til i en vis Tid at prædike over Epistelpericoperne eller andre Texter eller Dele af det Nye Testamente eller Luthers lille Katekismus; dog at denne Tilladelse ikke gives for de Søndages Vedkommende, på hvilke der i Fasten maa prædikes over Lidelseshistorien.⁷

---

⁶ 1854, s. 54-58.

⁷ 1854, s. 57f.

Med klar henvisning til Kirkekommissionens indsendte andragende om flere prædikentekster blev det af Kultusministeriet (og kongen) bestemt i kgl. resolution af 10. maj 1854 og efterfølgende bekendtgørelse af 18. maj 1854, offentliggjort i *Kongelige Rescripter og Resolutioner, Love og Expeditioner*,⁸ at biskopperne over hele landet kunne give dispensation fra gældende regler. Således kunne præsten i en periode frit prædike over Luthers *Lille Katekismus*, andre nytestamentlige tekster end de autoriserede i alterbogen, eller kunne vekselvis det ene år/i en periode prædike over de gamle episteltekster og det næste år/i en periode over de gamle evangelietekster. Nogle præster søgte formentlig om tilladelse hos biskopperne, andre tog selv friheden. Fordi regeringen ikke havde orden i liturgien pga. manglende liturgirevision, blev den liturgiske frihed øget, og det ændrede balancen mellem autorisation og frihed. I H. Matzen og J. Timms *Kirkeret* fra 1891 blev der i beskrivelsen af denne sammenhæng henvist til biskop Mynsters alterbogsforslag, hvis supplerende nytestamentlige prædikentekster var det kendte og brugte udgangspunkt for mange præster.⁹

Alle disse tiltag var nødvendige, fordi præsterne rent faktisk tog sig liturgiske friheder og så bort fra kirkeritualets og alterbogens autorisation og krav om liturgisk ensartethed. Kommissionen forsøgte sig med en regulering, der kunne genskabe en liturgiske fasthed. Præsterne havde den undskyldning, at det gamle kirkeritual fra 1600-tallet med dets anvisninger havde været udsolgt i flere årtier. Først i 1855 kom en revideret udgave, men præsternes liturgiske friheder fortsatte århundredet ud. Balancen mellem autorisation og frihed var således blevet kraftigt forrykket i frihedens favør.

Resultatet blev flere liturgiske friheder for præster. Disse frie muligheder blev ikke indskrænket med den (nuværende) 2. tekstrække, indført ved kgl. resolution af 28. januar 1885, for stadig var bekendtgørelsen fra maj 1854 gældende, så præster kunne søge biskoppen om at måtte prædike over frie tekster. Den samme ansøgningsmulighed gælder i dag. Hovedreglen blev med indførelsen af 2. tekstrække, at der alene prædikes over evangelieteksten og ikke som hidtil også over epistelteksten. Sidstnævnte var herefter kun messetekst i gudstjenesten. De gamle episteltekster og evangelietekster (jf. alterbogen, 1688 og senere udgaver) blev herefter slået sammen til 1. tekstrække. I dag ønsker flere præster igen at kunne prædike

---

8 *Geistligheden i Danmark vedkommende*, femte bind, 1860, s. 79 i lovsamlingen: *Kongelige Rescripter og Resolutioner, Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen*, udg. af C.F. Schwartzkopt, H.V. Skibsted, O. Damkier m.fl., udgivet af Kultusministeriet (Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet), København, 1848-1922.

9 Matzen og Timm: *Haandbog i den danske Kirkeret*, København 1891, s. 411-414.

over de gamle episteltekster til højmesse, og her er der f.eks. inspiration at hente i biskop Mynsters alterbogsudkast med nye episteltekster (jf. artikel 2).

Præstestandens ønske om nye prædikentekster. Diskussioner på konventer

Mynsters forslag fra 1839 om et nyt udvalg af prædikentekster var det forslag som mest synligt kom til at spille en rolle i tiden efter 1850. Det fik betydning for tilblivelsen af 2. tekstrække i 1885. Henning Nielsen har i *Lolland-Falsters Stiftsbog* i artiklen ”Rids af 2. Textrækkes Tilblivelseshistorie” ment, at der var tale om et kort forløb på 7-8 år hen imod beslutningen i 1885 om at indføre en ny tekstrække.¹⁰ Hvis processen startede med Mynsters perikopforslag fra 1839, som var udbredt i præstestanden, var forløbet imidlertid af længere varighed, som det også fremgår af forrige afsnit om 1853-kirkekommissionens overvejelser. Jeg har tidligere behandlet dette forløb i en artikel i *Kirkehistoriske Samlinger 2012*,¹¹ men har siden erkendt, at der skal lægges meget mere vægt på det lange forløb ved tilblivelsen af 2. tekstrække.

Sognepræst Johs. Clausen (1830-1905) fra Horsens, der var søn af professor H.N. Clausen, gav tekstdebatten et skub fremad i slutningen af 1870'erne som formand for Det sydøstjyske Konvent. Han havde taget biskop H.L. Martensens opfordring til sig i sin udgivne bog *Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten*.¹² Martensen havde i 1875 i sine *Prædikener paa alle Søn- og Helligdage i Aaret, forhen trykte og utrykte* skrevet, at ”det engang maatte kunne forundes den danske Kirke at faa en dobbelt Aargang af Texter”.¹³ Fra 1884 blev Johs. Clausen biskop over Aarhus Stift.

På vegne af Det sydøstjyske Præstekonvent henvendte Johs. Clausen sig til Roskilde Præstekonvent, og hans skrivelse blev læst op på dette konvents sommermøde i juli 1877. Roskilde-konventet besluttede at nedsætte en arbejdsgruppe med konventets formand provst F.V. Andersen, Ringsted, domprovst Ludvig J.M. Gude, Roskilde og stiftsprovst C. Rothe, Vor Frue i København.

10 H. Nielsen, Henning: ”Rids af 2. Textrækkes Tilblivelseshistorie”, *Lolland-Falsters Stiftsbog*, Maribo 1985, s. 28-40; jf. Bent Fl. Nielsen: *Højmesse. Historie og teologi*, Frederiksberg 2020, s. 116f.

11 J. Rasmussen: ”Liturgi og tekster mellem statskirke og folkekirke. Fra 1830'erne til 1890'erne”, *Kirkehistoriske Samlinger 2012*. København 2012, s. 150-163.

12 Johs. Clausen: *Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten*, København 1878, s. 42.

13 H.L. Martensen: *Prædikener paa alle Søn- og Helligdage i Aaret, forhen trykte og utrykte*, København 1875, fortale.

På Roskilde Præstekonvents novembermøde i 1877 præsenterede udvalget deres overvejelser. Med provst Andersens og domprovst Gudes stemmer var der flertal for at undvære en ny tekstrække, bl.a. fordi nye tekster ville virke fremmedgørende for menigheden. Men Rothe kunne, som formand for Københavns gejstlige Konvent, berette, at de københavnske præster var for en ny tekstrække (18 ud af 21 præster).

I bogen *Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten* støttede Johs. Clausen ligeledes tanken om en ny tekstrække:

For *Prædikanten* som den virkende og *Menigheden* som den modtagende vilde *Gudstjenestens* Berigelse med flere *faste* Evangelie- og Epistelrækker blive til ikke mindre Vederkvælgelse ... Det ligger i den offentlige Gudstjenestes Natur, at der gives et fast Grundlag, anvises en vis Plan, en bestemt Orden, som maa følges. Men Tilføjelsen af to lovordnede Textrækker, saaledes som det fra Advent 1862 har været Tilfældet i den *svenske* Kirke, kunde ikke andet end blive til stor Oplivelse baade for Ordets Forkyndere og Ordets Hørere.¹⁴

I sin bog foreslog Clausen tre tekstrækker, hver med både epistel/lektie og evangelium, hvor alterbogens to gamle tekstsamlinger (henholdsvis epistler og evangelier) udgjorde den ene tekstrække. Sidst i bogen anførte Clausen den svenske kirkes tekstrækker, som passende kunne tjene som eksempel for den danske debat.¹⁵

Debatten fortsatte på Roskilde-konventets forårsmøde i 1878. Det blev besluttet, at man skulle rette en henvendelse til stifternes landemoder om at overveje en ny tekstrække. Henvendelsen skulle ske i samarbejde med Det sydøstjyske Konvent. På stifternes landemoder var stemningen overvejende negativ. Man tilbød dog at se på den eksisterende alterbogs to gamle tekstsamlinger med henblik på en nænsom revision.

Denne reaktion kom til debat på Roskilde-konventets efterårsmøde i 1878. Det blev besluttet at fortsætte samarbejde med Det sydøstjyske Konvent om et konkret forslag til ny tekstrække. Herefter gik processen lidt i stå, for Rothe kunne på Roskilde-konventets forårsmøde i 1879 oplyse om, at Sjællands biskop H.L. Martensen nu ville tage sig af arbejdet med en ny tekstrække – og så var sagen i bedste hænder!

Processen fortsatte først i vinteren 1879/80. C. Rothe fra det københavnske konvent, Johs. Clausen fra Det sydøstjyske Konvent og provst J. Paludan-Müller fra Snesere, Roskilde-konventets nye formand, nedsatte et fæl-

¹⁴ Clausen: 1878, s. 33.

¹⁵ Clausen: 1878, s. 45-58.

les udvalg og fik hjælp af teologiprofessor P. Madsen, Københavns Universitet. Madsen var godt rustet til opgaven. Det viser hans omfattende private håndbibliotek, anbragt på Aarhus Universitet, der indeholder teologiske stridsskrifter, bl.a. om hele ritualsagen og J.P. Mynsters forslag til en ny tredje tekstrække fra 1839.

P. Madsen havde på Roskilde-konventet i efteråret 1879 talt for de mange kendte bibeltekster, som ikke var blandt alterbogens gamle tekster. Han nævnte det evige ords menneskeblivelse (Johs. 1,1-14), kærlighedens højsang (1. Kor. 13) og påsketekster (f.eks. 1. Kor. 15,12ff). Tilsvarende savnede flere præster på Roskilde-konventet den fortabte søn, opvækkelsen af Lazarus, den lamme ved Bethesda dam, den blindfødte, historien om Zakæus osv.

På forårsmødet 1880 forelagde Rothe, Clausen, Paludan-Müller og Madsen *Udkast til en sideordnet Række Tekster udarbejdet efter Bemyndigelse af Præstekonventerne i Roskilde, Kjøbenhavn og det sydøstlige Jylland*. Tilblivelsen af deres forslag til en ny tekstrække, med både evangelium og epistel/lektie (i nævnte rækkefølge), var foregået ganske hurtigt.

De havde god hjælp. For en stor del af prædikenteksterne (perikoperne) var inspireret af J.P. Mynsters tekstforslag fra 1839. Formentlig havde man også uden eksistensen af Mynsters forslag nogenlunde fået de samme tekster med, for der var tale om kendte og væsentlige bibeltekster, men alligevel er overensstemmelsen overbevisende.

Forhandlingerne fortsatte det næste års tid. På Roskilde-konventets sommermøde i 1881 var det fælles udvalg nået så langt, at det færdige forslag til en ny tekstrække sendtes til landemoderne med ønske om, at de måtte tage forslaget til behandling. Forslaget blev offentliggjort i 1882.¹⁶

Præsternes tekstforslag overdrages Det kirkelige Råd

Professor P. Madsen spillede en stor rolle ved tilblivelsen af 2. tekstrække og ved behandlingen af sagen i Det kirkelige Råd. Han kendte også til biskop Mynsters alterbogsforslag fra 1839.

Mynsters nye tekstudvalg fra tredje tekstrække i dette alterbogsforslag kan som sagt genkendes i konventernes forslag fra 1882 og videre i 2. tekstrække af 1885. I Mynsters tekststudvalg var der tale om 66 perikoper med episteltekster og evangelietekster i afvekslende rækkefølge – 36 evangelietekster og 30 episteltekster. Den nuværende 2. tekstrække fra 1885 har 40 nytestamentlige tekster fælles med Mynsters tekstforslags 66 prædikenerpe-

¹⁶ *En Række Prædiketexter til Kirkeaarets Søn- og Helligdage fremlagt af Præsteconventerne i Roskilde Kjøbenhavn og det sydøstlige Jylland, København 1882.*

rikoper. Der var således overensstemmelse i over halvdelen – 60 % – af Mynsters 66 perikoper. Det drejede sig i visse tilfælde ikke om samme søndage i kirkeåret, og tillige var der tale om enkelte ændringer i nogle perikopers længde.

Epistelvalget hos Mynster (jf. artikel 2) var taget fra Apostlenes Gerninger, hvor flere af Paulus' ”prædikener” var i fokus, ligesom der indgik tekster fra Romerbrevet, Korintherbrevene, Efeserbrevet, Filipperbrevet, Timoteusbrevene, Titusbrevet, Hebræerbrevet og Jakobsbrevet. Ca. halvdelen (14 ud af 30) af alle Mynsters prædikenperikoper var fælles med den senere 2. tekstrække (1885), hvilket vises i denne artikels bilag 2. Epistelforslaget var alt i alt præget af tekster omhandlende Kristi lidelse og opstandelse.

Evangelievalget hos Mynster havde 14 nye tekster fra Johannesevangeliet. Således evangelietekster til Juledag, til Palmesøndag og til Skærtorsdag, hvoraf ca. halvdelen (8) findes i den senere 2. tekstrække (1885). I hele 26 tilfælde (ud af 36) var der sammenfald mellem evangelieteksterne i Mynsters forslag og i den senere 2. tekstrække (1885), som det fremgår af bilag 2. Det kan tilføjes, at Mynsters 3. tekstrække har yderligere tre evangelietekster, som er fælles med Den danske Alterbog, autoriseret i 1992 (bilag 3).

Forslaget fra konventernes fælles udvalg, som nævnt offentliggjort i 1882, blev først endelig behandlet på landemoderne i sommeren 1884. De enkelte landemoder indsendte deres holdninger til Estrup-regeringens nyoprettede Kirkelige Råd (1883), som forhandlede hele sagen ved rådets møde 18-19. september 1884. Det kirkelige Råd, hvis medlemmer hovedsagelig var biskopper, stillede sig positiv, idet et flertal på 8 for og 1 imod, gik ind for en ny 2. tekstrække.¹⁷ Det har sikkert spillet positivt ind, at biskop Mynsters tekstforslag dannede baggrund for konventernes fælles tekstforslag. Endnu var mange biskopper og præster præget af den mynsterske midterlinje.

Professor P. Madsen, der havde siddet i konventernes fællesudvalg, havde sæde i rådet, og han fik betydning for, at sagen blev ført positivt igennem. Under forhandlingerne blev det foreslået at indskrænke den nye tekstrække, så den ikke gjaldt hele året. Biskop C.F. Balslev (Ribe) ønskede kun at bruge den nye tekstrække i sommerhalvåret, idet vinterhalvårets historiske del ikke behøvede et tekstsupplement. Biskop D.G. Monrad (Lolland-Falster) ville kun bruge den nye tekstrække på søndage, hvor der ikke i forvejen var historiske tekster vedrørende Christi person – ”de nye Prædiketexter [skal] ikke udvides til de Texter, som berette noget historisk om

---

¹⁷ Rigsarkivet, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kontor, Det Kirkelige Råd, Forhandlingsprotokol fra 1884-1886, s. 62.

Christi Person”. Professor Madsen stod fast på ønsket om en ny tekstrække, der skulle omfatte tekster til hele året. I Det kirkelige Råds protokol nævntes Madsens holdning:

Professor theol. Madsen udtalte, at saa vidt han kjendte Stemningen med Hensyn til nye Textrækkers Indførelse, troede han ikke at Biskop Balslevs Forslag havde Stemningen for sig ... [Da] det forekom ham, at Raadet, om det traf en anden Bestemmelse, vanskeligt vilde finde Gjenlyd med Hensyn til selve Sagen mente han at Biskop Balslev gav Hensynet til Vinter-Halvaarets historiske Betydning for stor Vægt. Derimod kunde han vel forstaae den Indskrænkning Biskop Monrad foreslog til de Texter som vedrørte Christi Person ... Endelig maatte man ei see bort fra Hensynet til at man maatte til at tage Sagen som en Helstøbning og ei som et Brudstykke ... Han vilde hellere opgive Sagen helt, end udgive et Brudstykke af en Textrække. Raadet udtalte sig derefter imod at de nye Textrækker kun skulde finde Anvendelse paa Sommerhalvaaret.¹⁸

Rådet vedtog, at den nye tekstrække skulle strække sig over alle søn- og helligdage hele året, og det imod Balslevs ønske. Monrads forslag blev heller ikke imødekommet, idet 5 stemte imod Monrads forslag, mens 4 var for. Det kirkelige Råd færdigbehandlede beslutningen om en ny tekstrække i det 8. og 9. møde, 18-19. september 1884.¹⁹

Det kirkelige Råd valgte at følge konventernes indsendte forslag til en ny tekstrække fra 1882. Dog skulle epistel/lektie være messetekst og evangelierne skulle alene bruges som prædikentekst. Ifølge bekendtgørelse om autorisation af den nye tekstrække af 2. februar 1885 var der meget få tekstændringer set i forhold til præstekonventernes forslag fra 1882. Ændringer fremgik af rådsprotokollen: ”a. Epistlen 5te Søndag efter Paaske forkortes til Rom. 8, 24-28, b. Lektie til Christi Himmelfartsdag Psalme 110 afsluttes med 4de Vers, c. Lektie til 6te Søndag efter Paaske ombyttes med Rom. 8,29-39”.

En præstefrihed overfor 2. tekstrække blev også vedtaget. Ifølge biskoppernes færdige betænkning til ministeriet, trykt i *Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen*,²⁰ kunne både præst og menighed principielt blive fritaget fra at bruge den nye tekstrække. Præsten skulle blot gen-

18 Rigsarkivet, Det Kirkelige Råd, Forhandlingsprotokol fra 1884-1886, s. 65f, 68.

19 Hele sagen blev behandlet i Det kirkelige Råd i det 8. og 9. møde, 18-19. sept. 1884, s. 62-67, 68-73. Betænkningen er refereret s. 71-72.

20 *Kongelige Rescripter og Resolutioner, Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen*, udg. af C.F. Schwartzkopt, H.V. Skibsted, O. Damkier m.fl., udgivet af Kultusministeriet (Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet), København 1885-87. For årene 1884-86, s. 165ff.

nem provsten inden kirkeårets start meddele biskoppen, at han ikke ville anvende den nye tekstrække. For Det kirkelige Råd var hovedargumentet for en ny tekstrække, at menigheden atter skulle have ”sin retmæssige Eiendom” tilbage, ”idet der til Brug ved Gudstjenesten udvælges flere af de bedste og fornemste Skriftstykker”.

Menighedens klare ejendomsret til disse tekster udtrykte biskopperne således i sin betænkning:

Skriftgrundlaget ved Gudstjenesten i vor lutherske Kirke har været forholdsvis af indskrænket Omfang ... Gudstjenesten, som paa Reformationstiden ogsaa var bibeholdt paa mange Søgnedage, [er] i Regelen nu ... bleven indskrænket til kun at holdes hver syvende Dag. Følgen heraf er bleven, at medens Romerkirken nu som for tusinde Aar siden gienlyder af en Mangfoldighed af Evangelier og Epistler, staaer den evangelisk-lutherske Folkekirke i Danmark, som vedkender sig den reformatoriske Grundsætning om den hellige Skrift som Regelen og Rettesnoren for den Christnes Lære og den Christnes Liv, blottet for en stor Del af sin gamle Rigdom, berøvet mange af de rigeste og skjønneste Skriftklenodier.

Biskopperne kunne næsten ikke skjule deres bekymring for, at Romerkirkens tekstrigdom i gudstjenesten kunne øge tilslutningen til katolicismen i Danmark. Folkekirkens gudstjeneste skulle styrkes med den nye tekstrække.

Tilblivelsen af 2. tekstrække havde sin baggrund i biskop Mynsters tekstforslag fra 1839, men fik et skub fremad i kraft af gejstligheden ved de tre store præstekonventer, ikke mindst konventformændene. Biskopperne og regering skulle blot tage stilling til et færdigt forslag. Det var en ny fremgangsmåde, at præsterne tog liturgiske spørgsmål op på egen hånd. Ved kgl. resolution af 28. januar 1885 og nævnte bekendtgørelse af 2. februar 1885 blev den nye tekstrække med epistel/lektie og evangelium til hver søndag og helligdag autoriseret til brug første søndag i advent 1885.

Senere kom en lempelig revision af den nye tekstrække i form af enkelte forkortelser af perikoper. Revisionen, som var foretaget af Det kirkelige Råd, blev autoriseret med kgl. resolution af 15. juli 1898 og bekendtgørelse af 3. august 1898 med virkning fra det nye kirkeårs begyndelse i 1898. Rådet havde udarbejdet tekstforkortelser i forbindelse med forhandlingerne om den reviderede salmebog af 1898. Det skete på Rådets 4. og 13. møde, 21. september og 2. oktober 1897.²¹

---

²¹ Rigsarkivet, Det Kirkelige Råd, Forhandlingsprotokol, fra 1896-1901, Rådets 4. og 13. møde, 21. sept. og 2. okt. 1897, s. 108-11, 146-47.

- Bededag: Hebr. 10,19-31 forkortes til 19-25.
 4. s. e. påske: Johs. 8,21-36 forkortes til 28-36.
 5. s. e. påske: Johs. 17,1-19 forkortes til 1-11.
 6. s. e. påske: Rom. 8,29-39 forkortes til 31b.-39.
 Pinsedag: Ap. G. 2,14-41 forkortes til 22-41.
 2. pinsedag: Johs. 4,5-26 forkortes til 13-26.
 1. s. e. trin.: 1. Tim. 6,6-19 forkortes til 6-16.
 6. s. e. trin.: Matt. 19,16-30 forkortes til 16-26.
 7. s. e. trin.: Ap. G. 14,8-23 forkortes til 8-20.
 8. s. e. trin.: Ap. G. 20,17-38 forkortes til 24-35.
 9. s. e. trin.: 2. Tim. 1,3-14 forkortes til 6-14.
 11. s. e. trin.: Rom. 10,4-18 forkortes til 4-17.
 17. s. e. trin.: Mark. 2,14-28 forkortes til 14-22.
 18. s. e. trin.: Johs. 15,1-17 forkortes til 1-11.
 22. s. e. trin.: Matt. 18,1-20 forkortes til 1-14.

2. tekstrække med disse forkortelser fortsatte uændret i 1900-tallets alterbøger indtil Den danske Alterbog, autoriseret 1992, hvor der kom ændringer, bl.a. som det er beskrevet i bilag 3 i denne artikel.

1890'ernes ritualændringer: Dåb, nadver, vielse (fraskilte) og kirkeindvielse

Det sidste forsøg under enevælden på en samlet modernisering skete som tidligere nævnt med biskop J.P. Mynsters *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual*, som i 1839 bliver offentliggjort. Mynsters forsøg mislykkedes. I stedet kom Mynsters alterbogs- og ritualudkast på forskellige måder til at påvirke 2. tekstrække fra 1885 og ritualrevisionerne i 1890'erne. Kirkekommissionen af 1853 og tidens kirkeret henviste ligeledes i forskellige sammenhænge til Mynsters *Udkast* fra 1839, som det kendte udgangspunkt for en fornyelse af prædikenteksterne.²²

Det kirkelige Råd stod bag 1890'ernes ritualforandringer. Da Rådet blev nedlagt i 1901, fortsatte biskopperne med uformelle bispemøder. Fortsat stillede de færdige ritualforslag, som blev underskrevet af konge og minister. Moderniseringen i dåb- og nadverritualerne fra 1895 og 1912 kan sammenlignes med *Ny Udgave af Danmarks og Norges Kirkeritual* fra 1855²³ og *Forordnede Alter-Bog for Danmark* i udgaven fra 1830.²⁴ Disse ritualer fra

²² H. Matzen og Johs. Timm, *Haandbog i den danske Kirkeret*, 1891, s. 411-14.

²³ S. 31-37, 84-88.

²⁴ S. 242-48, 252-55.

1895 og 1912 er som tidligere nævnt genoptrykt i *Vejledning i Den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning. Med de autoriserede ritualer*, og kan stadig anvendes.²⁵

Mynsters ritualudkast fra 1839 satte enkelte aftryk på Det kirkelige Råds revision af dåbs- og nadverritualerne i 1895 i nogle formuleringer i bønner og formularer.²⁶ Mynsters forkortelse af bede-banke-bønnen (jf. Luthers dåbsritual i *Døbebogen 1526*), uden Matt. 7,7 ("Bed ... bank på ...") med vægt på at "anraabe" på barnets vegne, blev optaget med sproglige ændringer; bønnen blev i 1895-ritualet sat lige før børneevangeliet, Mark. 10, 13-16, mens den i Mynsters *Udkast* var sat lige efter. Der var sket en forskydning, idet der nu blev bedt for barnet, mens det i det tidligere dåbsritual var barnet som bad.

Fra Mynster stammede forbønnen for barnet og det blev yderligere understreget i de grundtvigske dåbsforslag senere i århundredet (P.A. Fengers dåbsforslag fra 1874 og Th. Skat Rørdams/Frederik Nielsens dåbsforslag fra 1893). Dåbsbønnen efter døbeordene (Matt. 28,19) indeholdt i 1895 ændringen: "og skænket dig syndernes forladelse", hvilket var inspireret af Fengers dåbsforslag fra 1874. Professor Chr. Thodberg har kritiseret denne ændring, for udtrykket "syndernes forladelse" er generel og ukonkret, mens den hidtidige formulering fra 1783 "har forladt dig alle dine Synder" er en konkret tiltale. Denne ændring i 1895 blev fastholdt i 1912-ritualet.²⁷ Diskussionen går tilbage til ritualdebatten i 1830'erne.

Ændringerne fortsatte, for i 1912-dåbsritualet udelukkedes den indledende dåbstiltale (om arvesynden) og herefter bede-banke-bønnen. Indledningen blev dels erstattet af takken for Jesu opstandelse (1. Petr. 1,3, der blev flyttet i forhold til 1895-ritualet) og dels af en bøn, der indeholdt en tak til Gud både for "den hellige dåb" (sakramentet) og for at modtage barnet og indlemme det i sin "troende menighed". Dåbsritualets dåbstekst Mark. 10,14b.-15, blev forkortet, idet man udelod Jesu vrede og startede opstemt med: "Lad de små børn komme til mig ...".

Dåbsritualet af 1912 blev formuleret af biskop P. Madsen. Der findes en forhandlingsprotokol fra bispemødet i 1910 i biskop P. Madsens papirer på Det kongelige Bibliotek, som viser 1912-ritualets forhistorie. Biskopperne havde ikke meget at indvende, og Madsens dåbsforslag blev offentliggjort i 1910. Slutresultatet betød enkelte ændringer af forslaget, dog mere i retning af bedre liturgiske formuleringer. I Madsens udtryk i den indledende

25 2. udg. 1955, s. 37-43, 63-70, 74.

26 J.P. Mynster: *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, København 1839, I: s. 68-72, 82-84; II: s. 23-26, 57-59.

27 Chr. Thodberg: "Dåbsritualets historie". I *Dåb og brudevielse. Betænkning nr. 973 afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission*. De liturgihistoriske indledninger, København 1983, s. 33 og 36.

tak for dåben hed det f.eks.: ”fordi Du ved din kære Søn har givet os Daabens hellige Sacramente”, hvilket blev ændret til: ”fordi du ved din enbaarne Søn har givet os den hellige Daab”. Et særligt grundtvigsk ønske blev med forslaget imødekommet, idet Fadervor var flyttet fra den vante plads i det gamle ritual (1783 og 1995), placeret lige efter børneevangeliet Mark. 10, 13-16, til en plads lige efter dåbsbønnen, efterfulgt af fredlysning og faddertilale. Derved var det afgørende element i forbønnen for barnet i det gamle ritual forsvundet og erstattet i 1912-ritualet af et pædagogisk sammenhæng med fadderne, der skulle se til at børnene lærte deres Fadervor. Der var med Madsens dåbsritual tale om et brud med fortidens dåbsritualer, og grundtvigianerne var begejstret for fornyelsen, som var mere højtidelig og højstemt.²⁸ En stærk biskop Madsen tog således initiativet uden om statens bemyndigelse. Historieskrivningen har især stillet biskop Madsen til ansvar for ændringerne i barnedåbens børneevangelium. Siden har *Ritualbog 1992* genindført hele børneevangeliet, Mark. 10, 13-16.

I overensstemmelse med Mynsters ritualudkast kom en ændring i nadverritualet i 1895. Det kirkelige Råd foreslog at slette ”sande” fra nadverritualets distributionsformel, som i kirkeritualet lød: ”Dette er Jesu sande Legeme ...”. Biskopperne ønskede denne ændring i 1895-ritualet. Den blev imidlertid udsat, fordi Christian 9. i 1895 egenhændigt tilføjede det udeladte ord ”sande” i den kongelige anordning til stor irritation for biskopperne. Ændringen i distributionsformlen blev herefter først gennemført i nadverritualet fra 1912.

Vielsesritualet blev ligeledes revideret af Det kirkelige Råd. Udgangspunktet var de gældende liturgibøger: *Ny udgave af Danmarks og Norges Kirkeritual*, 1855²⁹ og *Forordnet Alter-Bog for Danmark* i 1830-udgaven³⁰ samt inspiration fra Mynsters *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*.³¹

Mynsters *Udkast* fik indflydelse på Det kirkelige Råds revision af vielsesritualet fra 1897. Mynsters reducere i kirkeritualets ægteskabsløfte fra tre spørgsmål til to blev gennemført. Udeladt var: ”Om I veed Eder fri, at I ikke har givet nogen anden Qvinde, som nu lever, Eders Ægteskab-Tro, som dette kunde være til Hinder?” Mynsters ritualudkast inspirerede også Det kirkelige Råd til reducere af kirkeritualets gammeltestamentlige tekster om ægteskabets grundlag og velsignelse.

28 Chr. Thodberg: ”Dåbsritualets historie”. I *Dåb og brudevielse. Betænkning nr. 973 afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission*, 1983, s. 39-40.

29 S. 158-67.

30 S. 256-63.

31 1839, I: s. 85-88; II: s. 67-73.

Fra Mynsters *Udkast* indførte Det kirkelige Råd også et ritual for vielse af fraskilte.³² Kultusministeriet havde allerede i 1857-58 tilladt præster at bruge dette ritual. Udtrykket "... for Gud og Mennesker, i Navn Gud Faders og Gud Søns og Gud den Helligaands"³³ var i Mynsters ægteskabsproklamation ændret til "... efter den lovlige borgerlige Øvrigheds Anordning". Ministeriet gav således tilladelse til at bruge Mynsters formular i forbindelse med vielse af fraskilte. Det skete i kgl. resolution af 19. september 1857 og efterfølgende kancelliskrivelse af 10. oktober 1857 tillige med kgl. resolution af 18. oktober 1858.³⁴

P.G. Lindhardt har i *Dansk Teologisk Tidsskrift*³⁵ udarbejdet en opgørelse, der viser, at Mynsters ritual i perioden 1857-67 blev anvendt 107 gange, mens yderligere ændringer herud over forekom 26 gange. Det skete ikke mindst i kraft af den grundtvigske biskop i Aalborg, P.C. Kierkegaards tilføjelser til Mynsters ritual. Antallet af vielser af fraskilte synes i perioden 1857-67 ikke at have været stort.³⁶

Vielsesritualet af 1912 blev til på baggrund af biskoppernes forslag fra 1909-10. Bibelteksterne blev forøget i antal (bl.a. brylluppet i Kana) og sammenskrevet til en formaningsstale. Tidens kvindefrigørelse fik også indflydelse på teksten om, at kvinderne skal være mændene underdanige (1. Pet. 3, 1-5). Den blev udeladt – efter anmodning fra Dansk Kvindesamfund.

Tre grundtvigske vielsesritualforslag (P.A. Fengers fra 1874, C.J. Brandts fra 1878 og Frederik Nielsens fra 1890) hørte til 1912-vielsesritualets forudsætninger. I den grundtvigske lejr ønskede man at adskille ægteskabsstiftelsens rent borgerlige side (ja-ordene og proklamationen af ægteskabet) fra den kirkelige tekstlæsning, bøn og velsignelse. De grundtvigske forslag havde netop udeladt ægteskabsproklamationens afslutning "i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn". Indre Mission var imod og ønskede fortsat et kristeligt formuleret ritual, som det var fastholdt i 1897-ritualet. Den grundtvigske ændring blev først gennemført i 1912-ritualet, og siden i *Vejledning i Den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning*,³⁷ og herefter fortsat i 1992-vielsesritualet. Tidens sekularisering i det 20. århundrede har betydet, at vielsesritualets borgerlige indhold er blevet holdt adskilt fra dets kirkelige indhold.

32 1839, II: s. 71.

33 *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, København 1857, s. 264.

34 Matzen og Timm: *Kirkeret*, 1891, s. 15, jf. 27, 224, 536.

35 Lindhardt, P.G.: "Ritualet for fraskiltes vielse", *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 36 årg., nr. 4, København 1973, s. 264.

36 Lindhardt: 36 årg., nr. 4/1973: 251ff.

37 2. udg., 1955, s. 87-92, 92-96.

Fra Mynsters alterbogsudkast blev meget overtaget i kirkevielsesritualet fra 1898.³⁸ Biskop Th. Skat Rørdam (Sjællands stift) reviderede blot Mynsters kirkevielsesritual, der var det første, som officielt var udarbejdet. Det fandtes ikke i kirkeritualet fra 1685. Mynsters kirkevielsesritual var anvendt ved indvielsen af Kronborg Slotskirke (1843), Johanneskirken på Nørrebro (1861) og Frederiksborg Slotskirke (1864). Men i 1890'erne voksede behovet for et kongeligt autoriseret ritual, ikke mindst pga. det omfattende kirkebyggeri i København. Mynsters kirkevielsesritual indeholdt: klokkeringning, indgangsprocession, biskoppens tale, skriftlæsninger og biskoppens indvielse. Det byggede på hidtidig praksis. Anvendt var især Mynsters indledende kollekt, brug af Hebræerbrevet 10, 23-25 og formulering af biskoppens indvielse: ”Så indvier jeg da paa mit Embedes Vegne ...”.

Skat Rørdam satte også sit præg med valg af flere læsninger og nogle sproglige og teologiske vendinger i sin revision af kirkevielsesritualet. Siden har dette ritual levet videre i *Vejledning i Den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning*.³⁹

Biskop Skat Rørdam tog sig også af bisepe- og præstevielsesritualerne, begge fra 1898. Til forudsætningerne med hensyn til formuleringer hørte biskop Fr. Münters bisepevielsesritual fra 1830 og biskop Mynsters *Udkast* fra 1839.⁴⁰ Mynster holdt sig til Münters rituelle ramme. Rørdams ritualer fortsatte deres eksistens i *Vejledning i Den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning*,⁴¹ men er som nævnt blevet revideret i *Ritualbog 1992*.

Afslutning

Mynsters alterbogs- og ritualudkast fra 1839 fik en del indflydelse på liturgirevisionerne og debatten i sidste halvdel af 1800-tallet, selvom der også kom flere nye forslag, som dominerede. Sammenhængen med Mynsters *Udkast* er kort nævnt af P.G. Lindhardt i *Præsteforeningens Blad*⁴² og i *De biskoppelige handlinger, Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission*, nr. 848.⁴³ Lindhardt nævnte imidlertid intet om sammenhængen mellem Mynsters alterbogsudkast og den nye 2. tekstrække.

38 1839, I: s. 89f.; II: s. 79-84.

39 2. udg., 1955, s. 142-46.

40 1839, I: s. 90f; II: s. 84-101.

41 2. udg., 1955, s. 112-24, 129-41.

42 P.G. Lindhardt: ”Liturgidebatten 1839-1912”, *Præsteforeningens Blad*, nr. 8, 23. februar, København 1962, s. 146-152.

43 *De biskoppelige handlinger. Præste- og bisepevielse, provsteindsættelse og kirkevielse. Betænkning nr. 973 afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission*. De liturgihistoriske indledninger. København 1978, s. 37.

I 1800-tallet var alle forandringer i liturgien optaget i de løbende alterbøger, mens kirkeritualets liturgiske formularer og forskrifter stod uantastet fra 1600-tallet. Først med biskoppernes *Vejledning* i 1949 blev der udgivet én ritualbog med alle autoriserede ritualer og forskrifter, mens alterbogen herefter nøjedes med kollektter, tekster og bønner.

Enevældens gamle kirkeritual fra 1685 gled således i 1849 lige over i den nye tid, akkurat som den kirkelige lovgivning og administration gjorde, hvilket jeg tidligere har behandlet og som understøttes af kirkeretten.⁴⁴ Der var kontinuitet mellem enevældens kirkestyre og grundlovsstatens kirkestyre. Præsterne var frem til 1880'erne henvist til dette gamle kirkeritual med tilhørende alterbog, og flere foretog selvbestaltede ændringer. Det betød, at statsmagtens liturgiske fasthed måtte vige for frihedstanken. Først med Estrup-regeringens etablering af Det kirkelige Råd i 1883, som var et bisperåd, lykkedes det i samarbejde med Kultusministeriet at skabe nogle reformer med indførelsen af 2. tekstrække og med reviderede ritualer i 1890'erne ved de kirkelige handlinger.

Bilag 2. Perikoperne i 2. tekstrække, autoriseret 1885, og J.P. Mynsters forslag fra 1839

Perikoperne i 2. tekstrække (1885), som er fælles med J.P. Mynsters nye tekstforslag i hans tredje tekstrække.⁴⁵

I parentes bemærkes, hvis der er forskel i perikopernes placering i kirkeåret og tekstlængde mellem 2. tekstrække af 1885 og de to forslag: J.P. Mynsters tekstforslag, 1839 og Konventernes forslag, 1882.⁴⁶

1. Epistelteksterne:

- Ap.G. 2,14-41 – Peters prædiken, Pinsedag (Mynster: v. 32-42).
- Ap.G. 17,22-34 – Paulus prædiken, S. septuagesima (Mynster: 2. s. e. trin.).

44 J. Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*, Odense 2009, s. 238ff, note 634 med henvisninger til juristers opfattelser.

45 Rasmussen: *J.P. Mynster*, 1999, s. 278-80; Rasmussen: *Kirkehistoriske Samlinger 2012*, s. 157f.

46 Anvendt er: *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark, 1839; En Række Prædiketexter til Kirkeårets Søn- og Helligdage fremlagt af Præsteconventerne i Roskilde Kjøbenhavn og det sydøstlige Jylland, København 1882; Anden Række. Prædiketexter til Kirkeårets Søn- og Helligdage, København 1885; jf. *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*, København 1884 (indeholder den færdige 2. tekstrække før autorisationen i 1885) og *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*, København 1891.*

- Ap.G. 20,17-38 – Paulus prædiken, 8. s. e. trin. (Mynster: v. 17-27; 6. s. e. trin. og v. 28-36; 8. s. e. trin.).
- Rom. 8,29-39 – Ingen kan skille os fra Guds kærlighed, 6. s. e. påske (Mynster: v. 31-39; 4. s. e. H.3.K. Nævnes kan Konventernes forslag til 5. s. e. påske: v. 24-39, der i 1885-tekstrækken samme søndag bliver reduceret til v. 24-28).
- Rom. 13,1-7 – Paulus og øvrigheden, 23. s. e. trin.
- 1. Kor. 1,21-31 – Ingen må rose sig, Mariæ Bebudelsesd. (Mynster: v. 1,27-2,5; 18. s. e. trin.).
- 1. Kor. 13,1-13 – Kærligheden, Fastelavn (Mynster: 13. s. e. trin.).
- 1. Kor. 15,12-20 – Opstandelse, 2. påskedag (Mynster: v. 12-22).
- 2. Kor. 5,14-21 – Forligelsen i Kristus, 4. s. e. påske (Mynster: v. 17-21; S. e. nytår).
- 1. Tim. 1,5-17 – Frelse og nåde alene – et eksempel, 13. s. e. trin. (Mynster: v. 15-17; 6. s. e. H.3.K.).
- 1. Tim. 6,6-19 – Penge kan ødelægge, 1. s. e. trin. (Mynster: v. 6-12; 15. s. e. trin.).
- 2.Tim. 2,8-13 – Guds ord er ikke bundet, 14. s. ef. trin (Mynster: v. 3-9; s. septuagesima).
- Tit. 2,11-14 – ”Guds nåde opdrager”, Kristi fødselsdag (Konventernes forslag: 1. juledag. Mynster: 4. s. i adv.).

2. evangelieteksterne:

- Matt. 5,43-48 – Elsk dine fjender, 4. s. e. trin. (Mynster: v. 43-49; 14. s. e. trin.).
- Matt. 6,5-13 – Gør det gode uden at vide det, Nytårsd. (Mynster: v. 1-8; 17. s. e. trin.).
- Matt. 7,22-29 – Bygge på klippegrund – på sand, 8. s. e. trin. (Mynster: v. 24-29; alm. bededag, der er flyttet til fasten).
- Matt. 12,31-42 – Et godt træ; som man er, således taler man, 12. s. e. trin. (Mynster: v. 33-37).
- Matt. 13,44-52 – Lignelser – skatten, perlen, voddet, 5. s. e. H.3.K.
- Matt. 16,13-26 – Peters bekendelse, 5. s. e. trin. (Mynster medtager alene v. 13-19).
- Matt. 18,1-20 – Størst i himmeriget – barnet, 22. s. e. trin. (Mynster: v. 1-7; 1. s. e. H.3.K. Konventernes forslag: v. 1-11; 22. s. e. trin.)
- Matt. 20,20-28 – Disciplene søger storhed, Herren vil tjene, 13. s. e. trin. (Mynster: v. 17-28; 5. s. i fasten).

- Matt. 25,31-46 – Overraskelsen på dommedag, 26. s. e. trin. (Mynster: 22. s. e. trin.).
- Matt. 28,18-20 – Dåbsbefalingen, Trinitatis søndag (Mynster: v. 16-20; 1. s. e. påske).
- Mark. 14,3-9 – Salvingen i Betania, Palmesøndag (Mynster har varianten Johs. 12,1-13).
- Luk. 1,46-56 – Mariæ Bebudelse, Mariæ Bebudelsesdag, (Mynster: v. 39-56; Mariæ bebudelsesd. flyttes til 1. s. i adv.).
- Luk. 4,16-30 – Jesu prædiken i Nazareth – forkastes, 1. s. i adv. (Mynster: v. 16-22; 3. s. e. H.3.K.).
- Luk. 7,36-50 – Synderindens kærlighed, 11. s. e. trin.
- Luk. 10,38-42 – Martha og Maria, 15. s. e. trin. (Mynster: s. sexagesima).
- Luk. 12,13-21 – Den rige bonde, 1. s. e. trin. (Mynster: v. 15-21).
- Luk. 15,11-32 – Den fortabte søn, 3. s. e. trin.
- Luk. 17,20-33 – Guds rige, 25. s. e. trin. (Mynster: v. 20-30; 24. s. e. trin.).
- Johs. 1,1-14 – Ordet, Kristi fødselsdag (Konventernes forslag: 1. juledag)
- Johs. 3, 22-36 – Jesus og Johannes Døbereren, 4. s. i adv. (Mynster: v. 25-31; 3. s. i adv.).
- Johs. 4,5-26 – Den samaritanske kvinde, 2. pinsedag (Mynster: v. 23-34; 3. s. e. påske.).
- Johs. 5,17-29 – Guds søn gør levende, 24. s. e. trin (Mynster: v. 19-24; 16. s. e. trin.).
- Johs. 10,22-30 – Jesus ved tempelvielsesfesten, 2. s. e. påske.
- Johs. 13,1-15 – Fodvaskningen, Skærtorsdag (Mynster: v. 1-17).
- Johs. 14,1-11 – De rådvilde disciple – Talsmanden, 3. s. e. påske (Mynster: v. 1-17; 6. s. e. påske).
- Johs. 15,1-17 – Vintræet og grenene, 18. s. e. trin. (Mynster: v. 1-11; 5. s. e. påske).

*Bilag 3. Perikoperne i 2. tekstrække, autoriseret 1992, og J.P.
Mynsters forslag fra 1839*

Den danske Alterbog fra 1992 har yderligere 3 prædikentekster fælles med Mynsters 3. tekstrække. Det er tekster, hvor 2. tekstrække, autoriseret 1885, enten har andre prædikentekster eller længere tekster:

- Luk. 13,1-9 – Lignelsen om figentræet, 21. s. ef. trin. (Mynster: v. 6-9, sidste s. i kirkeåret).
- Johs. 6,24-35[37] – Tegnet: brødet fra himlen, midfaste (Mynster: v. 26-35, 7. s. ef. trin).
- Johs. 12,23-33 – Frelsens vej er korsets vej, sidste s. ef. H.3.K (Mynster: v. 20-28, 3. s. i fasten).

Henvisninger

Alterbogen. Kollektter, epistler og evangelier til søn-og helligdagene samt Jesu Kristi Lidelses Historie, 1. udg. 3. opl., København 1978.

Anden Række. Prædiketexte til Kirkeårets Søn- og Helligdage, København 1885.

Beretning fra kirkekommissionen, 1870: *Beretning om Forhandlingerne i den ved Allershøieste Resolution af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Kommission*, Folketingets Bibliotek, København 1870.

Betænkning fra kirkekommissionen, 1854: *Betænkninger og Andragender indgivne til Kirke-Ministeriet af den i Aaret 1854 allerhøiest nedsatte Commission for at tage under Overveielse, hvilke forandringer i Landets Love og Foranstaltninger der kunne findes tjenlige til at befæste Folkekirken m.m.*, København 1854.

Betænkning fra kirkekommissionen, 1870: *Betænkning afgiven til Ministeriet for Kirke og Underviisningsvæsenet af den ved Allershøieste Resolution af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Kommission*, Folketingets Bibliotek, København, 1870.

Christiansen, H. m.fl.: *Højmissen i Den Danske Folkekirke. En liturgisk håndbog*, Frederiksberg 1999.

Clausen, Johs.: *Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten*, København 1878.

De biskoppelige handlinger. Præste- og bispevielse, provsteindsættelse og kirkevielse. Betænkning nr. 848 afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission. De liturgihistoriske indledninger. København 1978.

Den Danske Alterbog. Gudstjenesteordning for Den danske Folkekirke. Autoriseret ved kgl. resolution af 12. juni 1992, København 1992.

Dåb og brudevielse. Betænkning nr. 973 afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission. De liturgihistoriske indledninger, København 1983.

En Række Prædiketexter til Kirkeaarets Søn- og Helligdage fremlagt af Præsteconventerne i Roskilde Kjøbenhavn og det sydøstlige Jylland, København 1882.

Engelstoft, C. Th.: *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark. Udarbejdet med stadigt Hensyn til det efter allerhøieste Befaling forfattede Udkast til en Alterbog og et Kirkeritual for Danmark, København 1840.*

Espersen, Pr.: *Kirkeret. Almindelig del, København 1999.*

Fenger, P.A.: *Forslag til en paany gennemseet Alter-Bog som kunde blive tilladt til Brug i den danske Folkekirke, København 1874.*

Forordnet Alter-Bog for Danmark. København 1830.

Forordnet Alter-Bog for Danmark, København 1857.

Glædemark, H.J.H.: *Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark indtil 1874, København 1948.*

Kolderup-Rosenvinge, J.L.A.: *Grundrids af den danske Kirkeret (1838), 2. udg. ved C. Th. Engelstoft, København 1851.*

Kongelige Reskripter og Resolutioner, Reglementer, Instruxer og Fundatser samt Collegialbreve/Ministerial-Skrivelser, med flere Danmarks Lovgivning vedkommende offentlige Aktstykker, af T. Algreen-Ussing m.fl., Ny Rk., København 1839-1918.

Kongelige Rescripter og Resolutioner, Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen, udg. af C.F. Schwartzkopt, H.V. Skibsted, O. Damkier m.fl., udgivet af Kultusministeriet (Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet), København 1848-1922.

Krogh, Andreas (red.): *Ny Udgave af Danmarks og Norges Kirkeritual. København 1855.*

Lindhardt, P.G.: *Den danske Kirkes Historie, bd. VII, København 1957.*

Lindhardt, P.G. 1962: "Liturgidebatten 1839-1912", *Præsteforeningens Blad*, nr. 7, 16. februar, nr. 8, 23. februar, nr. 9, 2. marts. København 1962.

Lindhardt, P.G.: "Ritualet for fraskiltes vielse", *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 36 årg., nr. 4, København 1973.

- Martensen, H.L.: *Af mit Levnet, Meddelelser af H. Martensen*, III, København 1883.
- Martensen, H.L.: *Biskop H. Martensens Breve, Breve til L. Gude 1848-1883*, bd. I-III, red. Bjørn Kornerup, København 1955ff.
- Martensen, H.L.: *Prædikener paa alle Søn- og Helligdage i Aaret, forhen trykte og utrykte*, København 1875.
- Martensen, H.L.: *Den christelige Ethik, Anden Afdeling: Den sociale Ethik*, bd. 3, København 1878.
- Matzen, H og Timm, J.: *Haandbog i Den danske Kirkeret*. København 1891.
- Mynster, J.P.: *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, København 1839.
- Mynster, J.P.: *Oplysninger angaaende Udkastet til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*. København 1840.
- Mynster, J.P.: *Meddelelser om mit Levnet*, København 1854.
- Mynster, J.P.: *Blandede Skrifter*, bd. 1-6, København 1852-53 (bd. 4-6, udg. af H. Paulli, 1855-1857).
- Nielsen, Henning: "Rids af 2. Textrækkes Tilblivelseshistorie", *Lolland-Falsters Stiftsbog*, Maribo 1985
- Nielsen, Bent Flemming: *Højmissen. Historie og teologi*, Frederiksberg 2020.
- Pedersen, Nørager A.F.: *Gudstjenestens teologi*, København 1969.
- Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*, København 1884.
- Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*, København 1891.
- Rasmussen, J.: *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*, Odense 2009.
- Rasmussen, J.: *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene i sidste halvdel af det 19. århundrede. De kirkepolitiske perspektiver*, Odense 2011.
- Rasmussen, J.: "Liturgi og tekster mellem statskirke og folkekirke. Fra 1830'erne til 1890'erne", *Kirkehistoriske Samlinger 2012*. København 2012.

Rasmussen, J.: Flere af mine artikler findes på hjemmesiden: <http://jens-rasmussen-odense.dk> under "liste over udgivelser" og i pdf-format under "debat, bøger og artikler".

Rigsarkivet, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, Det Kirkelige Råd, Forhandlingsprotokol, 1884-1886 og 1896-1901, 2 bind.

Ritualbog. Gudstjenesteordning for Den danske Folkekirke, København 1992.

Sørensen, Søren: *Kirkens Liturgi. En fremstilling med særligt henblik på den liturgiske musik og med forslag til salmevalg for hele kirkeåret*, 2. udg., København 1969.

Vejledning i Den Danske Folkekirkes gudstjenesteordning. Med de autoriserede ritualer. Udarbejdet af biskopperne, 2. udg. 1955.

Thodberg, Christian: *En glemt dimension i Grundtvigs salmer – bundetheden til dåbsritualet*, København 1969.

Thodberg, Christian: *Dåben og dåbsritualets historie*. Udg. af Kristoffer Garne og Peter Thyssen, Fønix, København 2017.